

А. І. Машко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,
Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль

СУТНІСНІ ДОМІНАНТИ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ

A. Mashko,
Ph.D. in Economics, Department of Finances, Ternopil National Economy University, Ternopil

DETERMINING THE NATURE OF THE BUDGET DEFICIT

Здійснено дослідження теоретичних аспектів бюджетного дефіциту. Основну увагу акцентовано на з'ясуванні сутності дефіциту бюджету. Охарактеризовано домінанти бюджетного дефіциту та визначено особливості дослідження цього явища в економічній науці. Обґрунтовано, що серед усіх проблем нинішнього суспільного життя чи не найбільшу увагу привертають до себе фінансові питання, зокрема доходи і видатки держави, дефіцит бюджету, державний борг. Актуальність обраної теми зумовлена розбалансованістю бюджету в умовах квазі-реформ та підсилена дією взаємопов'язаних між собою внутрішніх і зовнішніх факторів. Непослідовність у проведенні соціально-економічних змін, перманентні політичні протиріччя й несприятлива економічна кон'юнктура загострили проблеми у системі державних фінансів. Встановлено, що бюджетний дефіцит — особливе економічне явище, яке характеризується у різних аспектах і не обов'язково є чимось надзвичайним та негативним. Більше того, причини виникнення, форми прояву та економіко-політичні ефекти дефіциту у кожній державі мають свої особливості. Саме тому дослідження у цьому напрямі стимулюватимуть якісне оновлення підходів до розуміння сутності цього явища й формування новітніх принципів бюджетного менеджменту у сфері дефіциту державного бюджету.

The article deals with the comprehensive research of theoretical aspects of budget deficit. The main attention is focused on clarifying of the notion "budget deficit" and its dominants as well as specification of this phenomenon in economics. The author substantiated among all the existing social problems the main store is set to financial issues like budget revenues and expenditures, budget deficit, state debt obligations. The relevance of the theme is evoked with budget misbalance under false reforms and it is accelerated by correlation of internal and external factors. Inconsistency of social and economic reforms, permanent political contradictions and unfavorable economic competition exposed the problems in the system of state finances. It was stated that budget deficit is a unique economic phenomenon which is characterized under different aspects and not necessarily is likely to be something extraordinary or negative. Moreover, their reasons, forms of appearance, and political impacts of deficit in every state have their own features. That is why they promote the qualitative perfection of approaches to understanding of this phenomenon essence and formation of new principles of budget management in the sphere of budget deficit.

Ключові слова: державний бюджет, дефіцит бюджету, державні фінанси, державний борг, фінансування бюджету, запозичення.

Key words: state budget, budget deficit, state finances, state debt obligations, budget financing, loans.

ВСТУП

В умовах здійснення соціально-економічних перетворень вагомим значенням набуває необхідність пошуку теоретичних і практичних шляхів, спрямованих

на стабілізацію і розвиток економіки України. Проблема дефіциту бюджету є однією із найбільш важливих у фінансовій науці, а необхідність її дослідження зумовлена впливом розбалансованості головного

фінансового плану країни на економічні та суспільно-політичні процеси.

МЕТА СТАТТІ ТА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є поглиблення теоретичних засад формування, фінансування і регулювання бюджетного дефіциту та розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності управління ним.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Питанням бюджетного дефіциту присвячені праці багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Так, значний внесок у дослідження дефіциту бюджету В. Андрущенко, О. Барановський, О. Василик, Т. Вахненко, А. Гладченко, А. Даниленко, В. Дем'янишин, О. Заруба, М. Карлін, В. Кудряшов, Ю. Пасічник, М. Савлук, В. Суторміна, В. Федосов, С. Юрій тощо. Серед іноземних вчених потрібно виокремити дослідження Ш. Бланкарта, Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, Дж. Кейнса, Дж. Копітца, А. Лернера, Р. Масгрейва, Д. Патінкіна, А. Премчанда, К. Родрігеса, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Танзі, М. Фрідмена, Ф. Хайека, Дж. Хікса, Й. Шумпетера та ін.

Фундаторами концепції "здорових фінансів" стали такі всесвітньо відомі вчені, як А. Сміт, Д. Рікардо, Д. Юм та Дж. Мілль тощо. А. Сміт був одним з перших, хто звернув увагу на проблему втручання держави в економічні процеси, відводячи при цьому для уряду вторинну роль і водночас абсолютизуючи спроможність ринку за рахунок внутрішнього рушійного механізму розподіляти всі наявні ресурси з доволі високим рівнем оптимальності. А. Сміт вважав, що, уникаючи боргового фінансування потреб у публічних видатках, не забезпечених доходами та, стимулюючи активність ділових кіл, держава може виконувати лише функції, пов'язані із забезпеченням правопорядку, безпеки та судочинства, що сприятиме зменшенню витрат і дасть змогу "невидимій руці" ринку оптимізувати попит та пропозицію [1]. Ідеї, запропоновані А. Смітом щодо збалансованості бюджету та помірнього зростання державного боргу, є актуальними й сьогодні, адже вони передбачають забезпечення фінансової дисципліни і пропагують активне використання підприємницької ініціативи з метою забезпечення економічного зростання. Однак, як показує розвиток міжнародної економіки, "невидиму руку" ринку не варто вважати досконалою, а дефіцит бюджету можна використати як регулятор економічних процесів.

Значний внесок у дослідження тісного взаємозв'язку бюджетного дефіциту, державного боргу та економіки держави зробив ще один представник класичної школи — Д. Рікардо. Ґрунтовними є напрацювання вченого щодо впливу державного боргу на поведінку суб'єктів ринку, зокрема, теорема еквівалентності Рікардо. Зазначимо, що, обґрунтовуючи еквівалентність між позиковим і фіскальним фінансуванням дефіциту, класик економічної науки Д. Рікардо надає перевагу саме податковому способу зростання доходів державного бюджету, вказуючи при цьому, що боргова активність уряду призводить до таких негативних наслідків як відплив капіталу за кордон, проїдання приватних заощаджень та ін. Більш того, згаданий вчений спробував розглянути проблему державного боргу з точки зору моралі й етики, роблячи акцент на тому, що зниження потреб урядів дало би змогу скоротити не тільки бюджетні дефіцити, а й неконтрольовані військові витрати, а це сприяло би зменшенню кількості воєнних конфліктів у світі.

Подібну думку також висловив сучасний американський дослідник Р. Барро, сформувавши теорему

"нейтральності державного боргу", яка полягає у тому, що заміна урядових боргових зобов'язань на поточні податкові платежі взаємно погашає переміщення ресурсів між поколіннями і тому не порушує параметрів ставки відсотка, обсягу виробництва та рівня цін [2, с. 203]. При цьому вчений ставить знак рівності між впливом фіскального та боргового джерела фінансування дефіциту на добробут громадян, а рівень споживання, зумовлений дією цих двох чинників і вимірний за тривалий строк, залишається незмінним та повністю незалежним від способу покриття державних видатків. Водночас Р. Барро констатує, що збільшення державного боргу супроводжується адекватним зростанням приватних заощаджень, необхідних для сплати очікуваних майбутніх податків.

Основою нової економічної думки в першій половині ХХ ст. стала кейнсіанська доктрина. Як головний інструмент впливу на циклічний розвиток та подолання криз вчені розглядали державні видатки та ефективний попит. Зокрема засновник концепції "дефіцитного фінансування" Дж. Кейнс стверджував, що урядовий попит, забезпечений податками й залученими позиками, мав активізувати підприємницьку ініціативу, а отже, стимулювати національний дохід і зростання зайнятості. Теорія державних фінансів почала розглядатися як складова частина теорії зайнятості й доходів, а фінансова політика — як невід'ємна частина економічної політики. При цьому грошово-кредитне регулювання згаданий науковець вважав недостатньо ефективним [3].

Дж. Кейнс піддав сумніву основні ідеї класичної школи, представники якої брали за основу принцип обмеженого втручання держави в саморегульовану економічну систему приватного підприємництва і запропонував активізувати державне регулювання економіки. Кейнсіанство повністю відкинуло ідею "здорових фінансів", а гіпотеза про обов'язкове збалансування бюджетів розглядалася як анахронізм. Так, англійський економіст У. Геллер зазначав, що коли суспільство відмовляється від боргового кредитування економіки та дотримується концепції здорових фінансів, то надзвичайно важко стимулювати економічний розвиток [4]. Одним з найважливіших джерел збільшення державних видатків, а отже, й ефективного попиту став ринок позичкових капіталів, тоді як постійні бюджетні дефіцити перетворилися на спосіб регулювання економічних відносин.

Ідеї, які запропонував Дж. Кейнс, мали великий вплив на політичне й соціально-економічне життя багатьох країн світу. Так, у 1944 р. парламент Великобританії затвердив акт про "Повну зайнятість у вільному суспільстві", а конгрес США в 1964 р. ухвалив "Закон про зайнятість", який зобов'язав уряд вжити заходів для забезпечення планового розвитку економіки. До того ж, Президент США Ф. Рузвельт взяв за основу "Нового курсу" саме концептуальні засади кейнсіанства, ставши засновником першого американського "соціального бюджету". Нова економічна політика Ф. Рузвельта передбачала створення кількох тисяч нових робочих місць та стимулювання внутрішнього платоспроможного попиту, а також розширення соціальних і капітальних видатків. Втіленням ідей англійського дослідника займалася також адміністрація Президента США Р. Рейгана, яка, не зважаючи на формування державної боргової піраміди, змогла ефективно запобігти інфляції, зниженню безробіття й надати стимул економічному поступу [5].

Подальшого розвитку кейнсіанські принципи набули у працях науковців Дж. Вайсмана, А. Оукена, Р. Харрода, та Е. Домара. На особливу увагу заслуговують погляди, які сформулювали представники школи Харрода — Домара. Вчені-економісти, досліджуючи чинники економічного зростання, зробили припущення, що основним серед них є величина сукупних капі-

таловкладень. При цьому всі запозичення необхідно спрямовувати на розширення капітальних активів, експлуатація яких сприятиме економічному зростанню і створенню фінансової основи для майбутнього погашення залучених позик. Бюджетні дефіцити за таких обставин стають елементом механізму економічного зростання.

Зазначимо, що за певних умов (з урахуванням національних особливостей та економічної кон'юнктури) можливим стає використання бюджетного дефіциту як економічного регулятора з метою забезпечення зростання валового внутрішнього продукту й підвищення стандартів життя суспільства. Однак при здійсненні політики дефіцитного фінансування важливо реально оцінювати стимулюючі можливості зростаючих державних витрат та ефективність кожної одиниці надлишково вкладених бюджетних коштів, щоб не допустити неконтрольованого збільшення державного боргу та негативних інфляційних наслідків. До того ж, в умовах глобалізації бюджетні дефіцити можна розглядати як певний ризик для економічної діяльності, оскільки вони містять потенційну загрозу нагромадження боргової піраміди та створюють можливість для дефолту країни-боржника.

Ще одна концепція бюджетного дефіциту пов'язана з так званою ідеєю "функціональних фінансів", яку висунув вчений А. Лернер. Він зокрема заявив, що провідну ідею економічної політики уряду, яка передбачає урядові видатки, оподаткування, державні запозичення, грошову емісію й вилучення зайвих грошей з обігу, необхідно реалізувати, незважаючи на економічний вплив цих операцій [6]. Головними завданнями згаданий економіст вважав забезпечення повної зайнятості та гарантування цінової стабільності, виконання яких підпорядковані інші питання, а досягнення макроекономічної рівноваги може супроводжуватися як збалансованими державними фінансами, так і зростаючим бюджетним дефіцитом. До того ж, у своїх дослідженнях А. Лернер сформулював кілька визначальних принципів "функціональних фінансів", а саме:

- всю повноту відповідальності за досягнення базових завдань несе уряд. Оподаткування має сприяти недопущенню інфляції, а рівень бюджетного дефіциту набуває вторинного характеру;

- уряд може застосовувати грошову емісію для покриття дефіциту за умови неможливості залучити нові кредити. Будь-яке виникнення профіциту має супроводжуватися адекватними діями з метою поповнення грошовими запасами приватного сектору;

- державні запозичення від приватного сектору необхідні лише для обмеження обсягу грошових ресурсів та витрат цього сектору (для потреб боротьби з інфляцією);

- проблеми, породжені значним обсягом боргу, не слід розглядати як економічну небезпеку [6].

Аналіз ідей А. Лернера свідчить про те, що принципи "функціональних фінансів" не створюють жодних обмежувальних умов для боргової активності уряду і не передбачають становлення бюджетної дисципліни.

Світова економічна думка вже протягом тривалого періоду намагається досягти консенсусу в питаннях щодо ролі держави, інтерпретації оптимальних масштабів державної діяльності, обґрунтування доцільності втручання чи невтручання держави у соціально-економічні процеси, а отже, щодо прийняття важливих фінансових рішень з питань бюджетної розбалансованості. Альтернативність поглядів стосовно трактування сутності та економічної природи бюджетного дефіциту відображає існуючі розбіжності у концептуальних підходах щодо держав-

них фінансів у західній і вітчизняній фінансовій науці.

Дефіцит бюджету — один з основних чинників інфляційних процесів, оскільки всі джерела фінансування бюджетного дефіциту в довгостроковій перспективі є інфляційними. Проте однозначна відповідь на запитання про вплив дефіциту на інфляційні процеси ускладнюється значною кількістю факторів виникнення інфляції, економічною кон'юнктурою та соціально-політичними аспектами.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, бюджетний дефіцит — особливе економічне явище, яке характеризується у різних аспектах і не обов'язково є чимось надзвичайним та негативним. Більше того, причини виникнення, форми прояву та економіко-політичні ефекти дефіциту у кожній державі мають свої особливості, що зумовлено характером і станом економіки тієї чи іншої країни, її бюджетною, фіскальною та грошово-кредитною політикою та ін. В Україні ж до цього часу вчені недостатньо уваги приділяли науковому обґрунтуванню проблеми бюджетного дефіциту і пошуку ефективних інструментів управління ним. Саме тому дослідження у цьому напрямку стимулюватимуть якісне оновлення підходів до розуміння сутності цього явища й формування новітніх принципів бюджетного менеджменту у сфері дефіциту державного бюджету.

Література:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: В 3-х т. [Текст] / А. Смит. — С.Петербург: типография Глазунова, 1866. — 464 с.
2. Сакс Дж. Макроэкономика: Глобальный подход. [Текст] / Дж. Сакс, Б. Ларрен. — М.: Дело, 1996. — 848 с.
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. — Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. А.Г. Милейковского и И.М. Осадчей. — М.: Прогресс, 1978. — 494 с.
4. Heller W. New dimensions of political economy / W. Heller. — New York: Norton, 1967. — P. 203.
5. США: экономика, дефициты, задолженность / [А.З. Астапович, Л.М. Григорьев, Э.В. Кириченко и др.] / Под ред. А.З. Астапович. — М.: Наука, 1991. — 236 с.
6. Selected Economic Writings of Abba P. Lerner. ed. D.C. Colander Columbia University Press, 1983, Pp. xvii, 702.

References:

1. Smit, A. (1866), Issledovanie o prirode i prichinah bagatstva narodov: V 3-h t. [Research about nature and reasons of riches of people: In 3 vol.], Tipografija Glazunova, S.Peterburg, Russia.
2. Saks, Dzh. (1996), Makroekonomika: Hlobal'nyj podkhod. [Macroeconomics: Global approach], Delo, Moscow, Russia.
3. Kejn's, Dzh.M. (1978), Obshhaja teorija zanjatosti, procenta i deneg. Per. s angl. / Obshh. red. i predisl. A.G. Milejkovskogo i I.M. Osadchey [General theory of employment, percent and money.], Progress, Moscow, USSR.
4. Heller, W. (1967), New dimensions of political economy, Norton, New York, USA.
5. Astapovich, A.Z. (1991), USA: ekonomika, deficity, zadolzhennost' [THE USA: economy, deficits, debt], Nauka, Moscow, Russia.
6. Colander, D.C. (1983), Selected Economic Writings of Abba P. Lerner, Columbia University Press, New York, USA.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2017 р.